

УДК 378.014.25.014.6

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ НА ЗАНЯТТЯХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Гавриленко К. М.

*Національний технічний університет України «Київський
політехнічний інститут»
asdi35@rambler.ru*

У статті йдеться про особливості аналізу тексту та складнощі перекладу різноманітних мовних одиниць на фонетичному, лексичному, фразовому та текстовому рівнях. Автор робить короткий екскурс у історію аспектів розвитку підходів до аналізу текстів та його складових, спираючись на роботи багатьох відомих вчених-лінгвістів. Наводяться практичні поради щодо навчання студентів перекладу іноземних текстів, аналізуються випадки історичних змін у перекладах власних імен та географічних назв. Наголошується на особливостях перекладу текстів із фразеологізмами, наводяться поради з пошуку лексичних відповідників.

Ключові слова: *текст, мовні одиниці, мовні рівні, переклад, навчання, фразеологізми, лексичні відповідники.*

В статье рассказывается об особенностях анализа текста и сложностях перевода различных языковых единиц на фонетическом, лексическом, фразовом и текстовом уровнях. Автор делает краткий экскурс в историю аспектов развития подходов к анализу текстов и их составляющих, опираясь на работы многих известных ученых-лингвистов. Также приводятся практические советы по обучению студентов переводу иностранных текстов, анализируются случаи исторических изменений в переводах собственных имен и географических названий. Кроме того, делается акцент на особенностях перевода текстов с фразеологизмами, даются советы по поиску лексических соответствий.

Ключевые слова: *текст, языковые единицы, языковые уровни, перевод, обучение, фразеологизмы, лексические соответствия.*

The article describes the features of the text analysis and translation of various complexities of language units at the phonetic, lexical, phrase and textual levels. The author outlines a brief history of the development aspects of approaches to the analysis of text and its components, based on the works of many well-known scientists and linguists. It also provides practical advice on teaching students to translate foreign texts, analyzes cases of historical changes in the translation of proper and geographical names. In addition, the features of texts translation from phraseological units are emphasized and advice on lexical correspondences search is given.

Kywords: *text, language units, language levels, translation, training, phraseologisms, lexical correspondence.*

Тексти відіграють, безсумнівно, важливу роль на заняттях з іноземної мови. Це прекрасна основа для оволодіння навичками читання і перекладу, поповнення словникового запасу, розвитку граматичних та комунікативних

навичок. Робота з текстами займає значну частину навчального часу, тому необхідним є використання різноманітних методів лінгвістичного аналізу в залежності від рівня мовної підготовки студентів.

Лінгвістичний аналіз тексту є одним із найскладніших методичних завдань, оскільки складно навіть дати певну відповідь на питання, що таке аналіз тексту. У зв'язку з цим, розглянемо існуючі в лінгвістичній науці визначення лінгвістичного аналізу і підходи до нього.

На початку ХХ століття відбулися значні відкриття в лінгвістиці. На передній план вийшло вивчення структури мови та її суворий формальний опис. Такий напрям отримав назву структурної лінгвістики. Біля його витоків стояли видатні лінгвісти І. А. Бодуен де Куртене, Ф. Ф. Фортунатов, О. Есперсен, Е. Сепір, Л. Блумфілд, Ф. де Соссюр [6, с. 42]. Згідно з даним напрямком, вищим рівнем аналізу є речення. Група речень не утворює одиниць вищого рівня. Одне речення може лише передувати якомусь іншому реченню або слідувати за ним [1, с. 139]. Таким чином, лінгвістичний аналіз зводився до вивчення фонем, морфем, слів і речень. Однак навіть самі представники структуралізму визнавали обмеженість такого аналізу, що не виходить за рамки речень, тому що мова – це не просто послідовність ізольованих фраз. Навпаки, нормальною вважається така послідовність речень, яка виражає ряд взаємопов'язаних думок, що утворюють єдине ціле [4, с. 609]. Однак в структурному напрямку такі думки не отримали подальшого розвитку.

Незважаючи на велике поширення і загальну захопленість структурним вивченням одиниць мови, на початку ХХ століття з'являються спроби аналізу мовних явищ, що виходять за рамки речень. Великий вплив на розвиток семіотики справила книга відомого дослідника фольклору В. Я. Проппа «Морфологія казки», опублікована в 1928 р. У ході аналізу чарівних казок зі збірки А.Н. Афанасьєва В.Я. Пропп виявив, що чарівні казки за своєю будовою однотипні. В основі будь-якої казки лежить єдина композиційна схема. Дане спостереження виявилися продуктивними не тільки при аналізі різних видів казок, але і в дослідженні оповідних творів світової літератури.

Таким чином, спостерігається поступовий перехід від аналізу речень та його складових, характерного для структурної лінгвістики, до аналізу більш великих мовних явищ. Ще одним вітчизняним вченим, що звернувся до аналізу мовних явищ, що виходять за рамки окремого речення, був А. М. Пешковський. Він ввів у вживання таке поняття, як складне ціле. Під складним цілим А. М. Пешковський розумів «поєднання речень, з'єднаних частками, сполучниками або сполучними синтаксичними паузами і не роз'єднаних розділовими синтаксичними паузами» [3, с. 410]. А. М. Пешковський впритул підійшов до проблеми вивчення конститутивних ознак тексту. Його міркування про складне ціле засновані на розумінні того, що мова будується за певними законами, дійсним не тільки в межах одного речення, а і в рамках великих відрізків мовлення [6, с. 47].

У другій половині XX століття проблеми лінгвістичного аналізу займають важливе місце в лінгвістичній науці. Позначилися кілька напрямків, які розрізнялися точкою зору на проблему тексту, підходами до його опису та аналізу. Так, на думку голландського вченого Тойн ван Дейка, існує три напрямки аналізу тексту: синтаксис, семантика і прагматика (у цьому полягає його семіотичний підхід до опису тексту). Німецький учений В. Хайнеманн також виділяє три підходи до опису тексту. Синтаксичний підхід, коли методи граматики речення переносяться на аналіз тексту, є найпоширенішим в даний час. Другий підхід полягає в аналізі змістових стосунків у тексті, «глибинної» структури. Третій підхід – комунікативний (або комунікативно-прагматичний). Тут аналізу піддається вже не синтаксична чи семантична структура тексту, а практична діяльність, що лежить в його основі. Ці три підходи до аналізу тексту не виключають один одного, а використовуються у взаємозв'язку один з одним.

Таким чином, у другій половині XX століття намітилися подібні тенденції в лінгвістичному аналізі, коли крім виявлення структурно-синтаксичних особливостей тексту враховуються також семантичні зв'язки між компонентами і комунікативна ситуація, що закладена в основі тексту.

Існують й інші погляди на проблему аналізу та опису тексту. Я. Петєфі, наприклад, вважав, що у вивченні тексту існують два протилежні напрямки. Перший напрямок розглядає текст як одиницю, ідентичну реченню, але більшого об'єму. Другий же напрям орієнтується на комунікативно-прагматичну трактуванні цього поняття, згідно з якою текст – одиниця, яка має відповідати визначеним очікуванням співрозмовника. Я. Петєфі виступав за доповнення простого синтаксичного опису мовних явищ семантичним і прагматичним аналізом. К. Бринкер також виділяв два напрямки в аналізі тексту: системно-орієнтований та комунікативно-орієнтований. Перший з них зосереджений на аналізі мовної системи і вже не обмежується тільки аналізом структури речення, а розширюється на ще одну величину. Під текстом розуміється лінійна послідовність речень, пов'язаних когерентним відносинами, причому когерентність визначається як чисто граматичне явище. Прихильники другого напрямку вважають, що текст можна розглядати ізольовано, оскільки він завжди включений в якусь конкретну комунікативну ситуацію. З погляду даного напрямку, текст можна розглядати тільки як лінійну послідовність речень. Текст – це комплексна мовна дію, що має комунікативну функцію.

Можна помітити, що останні дві концепції мають подібні риси. На перший план лінгвістичного дослідження вони висувають прагматичний аспект, і одним з актуальних підходів до аналізу тексту вони вважають комунікативно-прагматичний. Розглянуті аспекти лінгвістичного аналізу тексту знаходять застосування у практичній діяльності, і зокрема в навчанні іноземної мови.

З погляду синтаксичного підходу до аналізу тексту можна виділити такі форми роботи з текстовим матеріалом, як структурний аналіз компонентів тексту, розбір структури речень, виявлення різних типів речень, складових тексту, а також граматичних форм, наприклад, слів певної частини мови або певних часових форм дієслова.

У межах семантичного підходу перевіряється загальне розуміння прочитаного, встановлення логічних зв'язків тексту, детальне розуміння тексту на рівні смислових ідей і зв'язків. При цьому підході можливі такі види роботи, як підстановка пропущених слів у текст самостійно або вибір їх з наявного списку синонімічних слів, підбір заголовка до тексту або співвіднесення фрагментів тексту з відповідними їм заголовками, підтвердження правильності чи хибності тверджень, складання плану тексту і підготовка переказу, анотації, огляду, питання на розуміння всього тексту в цілому та інші види роботи.

У рамках комунікативно-прагматичного підходу проводиться визначення жанру тексту, його тематики по заголовку або ключовим словам, визначення основної думки тексту і способів її подання. Крім того, при вивченні іноземних мов особливий інтерес представляє порівняльний лінгвістичний аналіз текстів оригіналу та його перекладу. Така робота дозволяє студентам виявити структурні подібності та відмінності текстів, синтаксичні конструкції і термінологічні одиниці, характерні для даної галузі науки і техніки. Якщо зіставному аналізу піддається художній текст і його переклад, то в даному випадку приділяється увага тлумаченню відтінків значень і виражальних можливостей лексики художнього тексту, словотворчих моделей, граматичних форм. Увага до тонких нюансів смислових і виражальних можливостей мовних засобів сприяє виробленню у студентів лінгвістичного чуття, естетичного смаку та вміння користуватися мовою.

Одним із найважливіших завдань навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей є формування умінь знаходити й оцінювати необхідну інформацію з текстів за фахом і адекватно перекладати їх. На жаль, в більшості випадків рівень підготовки студентів у галузі перекладу залишає бажати кращого. Як показує практика, студенти відчують значні мовні труднощі при перекладі автентичних текстів. До таких труднощів належать розбіжності в граматичному складі різних мов і різниця в фонетиці та орфографії, обсяг значень певних мовних явищ, їх стилістичні конотації, лексико-фразеологічна сполучуваність, а також феномен «хибних друзів перекладача». Поряд з зазначеними вище складнощами перекладу, існують також позамовні, соціокультурні труднощі, до яких відносяться: без еквівалентна лексика; оманлива еквівалентність як наслідок соціокультурних чинників; соціокультурні конотації; соціокультурний контекст, відповідний узусу мови перекладу; переклад власних назв [5, с. 122]. Як же навчити студентів долати труднощі фонетичного і графічного характеру в процесі перекладу?

Переклад – це лінгвістичний процес, міжмовне перетворення або трансформація тексту з однієї мови в текст іншою мовою; засіб забезпечити можливість спілкування між людьми, що говорять різними мовами [2, с. 12]. Вивчення процесу перекладу ускладнюється тим, що він є результатом розумових операцій, що відбуваються в мозку перекладача.

Лінгвісти виділяють два етапи в перекладі: етап розуміння і етап власне перекладу, створення тексту іншою мовою. Деякі автори пропонують виділяти і третій етап – етап редагування, остаточної шліфовки перекладу. Вони мотивують це тим, що перекладач змушений розуміти текст більш глибоко, ніж це зазвичай робить «звичайний» читач, для якого мова оригіналу є рідною.

Фонетичний рівень мовної реалізації актуальний в теорії і практиці перекладу в трьох випадках: при розгляді процесу усного перекладу; при дослідженні транскрипційних відповідностей у будь-якому вигляді перекладу; за наявності у звуках мови естетичних функцій. У процесі усного перекладу перекладач має справу з усним, звуковим текстом. Від повноцінного сприйняття перекладачем фонетичного вигляду звукового тексту залежить повноцінне відтворення змісту тексту в перекладі.

Сприйняття звуків мові залежить від стабілізуючих і дестабілізуючих механізмів. До стабілізуючих компонентів відносять механізм людської пам'яті, з одного боку, і механізм мовної надмірності, з іншого. Дестабілізуючі компоненти, як правило, є випадковими і пов'язаними з усним характером мовної трансляції. До таких спонтанних факторів ризику в процесі усного перекладу можуть належати: погана чутність оратора (акустика в залі, погана робота техніки), неприродно висока швидкість виголошення тексту, шумові чинники, що перешкоджають сприйняттю і т.п. Однак, як показує практика, навіть у цих випадках перекладач здатний відновити і відтворити не почутий, незрозумілий або відсутній фрагмент тексту. При цьому він спирається як на знання попереднього контексту (при послідовному перекладі) або всього тексту (при перекладі цілого тексту), так і на свій мовний досвід, використовуючи накопичені знання про те, як бувають організовані подібні тексти, які думки і формулювання в них можуть зустрітися.

Для вирішення проблем міжмовних відповідників на фонетичному рівні при письмовому перекладі в теорії перекладу розроблено декілька моделей. Найбільшого поширення набули ситуативна, трансформаційна і семантична моделі. Ситуативна (або денотативна) модель поширює на процес перекладу лінгвістичні концепції про зв'язок мови і дійсності. Вона виходить з положення про те, що будь-яка ситуація може бути в принципі описана засобами будь-якої мови. Передбачається, що процес перекладу відбувається наступним чином. Зрозумівши зміст оригіналу, перекладач визначає суть ситуації, а потім описує цю ситуацію засобами мови

перекладу. Інакше кажучи, процес перекладу здійснюється у два етапи: від тексту оригіналу до дійсності і від дійсності до тексту перекладу.

Слід пояснити, яким чином відбувається вибір синтаксичних структур і вживається трансформаційна модель перекладу. Вона ґрунтується на положеннях трансформаційної граматики про існування в мові ряду взаємопов'язаних синтаксичних структур. Відповідно до цієї моделі процес перекладу здійснюється в три етапи. На першому етапі похідна структура в оригіналі зводиться до її центральної структури у вихідній мові. На другому етапі відбувається перехід від центральної структури мови оригіналу до аналогічної центральної структури мови перекладу. І, нарешті, на третьому етапі центральна структура в мові перекладу перетворюється на похідну відповідно до норм цієї мови.

Трансформаційна модель певною мірою доповнюється семантичною моделлю перекладу. В основі цієї моделі лежить спроба розбивати значення мовних одиниць на більш дрібні елементарні смисли – семи, і ці значення розглядаються як сукупність таких сем. Процес перекладу здійснюється у два етапи. На першому етапі перекладач визначає семний склад відрізка оригіналу і вирішує, які з виявлених сем релевантні для комунікації і повинні бути передані в перекладі. На другому етапі в мові перекладу підбираються одиниці, в значення яких входять якомога більше сем оригіналу, в першу чергу, релевантних. Ступінь близькості перекладу до оригіналу визначається кількістю спільних сем.

Проблеми міжмовних відповідників на фонетичному рівні при письмовому перекладі пов'язані, насамперед, з перекладом власних назв, географічних назв, історико-культурних реалій і т.п. Перекладне ім'я має бути впізнаваним або хоча б розумітися в перекладі. Серед формальних перетворень основними прийомами перекладу є транскрипція, транслітерація і калькування. Прийом транскрипції означає, що в перекладі відтворюється звучання слова оригіналу, на відміну від транслітерації, яка передає його графічну форму. Цей прийом широко застосовується при перекладі власних імен, географічних назв, назв фірм, друкованих видань, багатьох термінів і т.п. У сучасній перекладацькій практиці, в основному, використовується транскрипція, і багато найменувань, які в минулому транслітерувалися, тепер транскрибуються.

Аспекти проблеми, які ще недостатньо вивчені. У ряді випадків транскрипція носить умовний характер, оскільки у звуків мови оригіналу немає приблизно відповідних їм звуків і букв у мові перекладу. Англійські дзвінкий і глухий звуки, що передаються на письмі поєднанням «th», відтворюються в українській транскрипції – дзвінкий як «д» чи «з», а глухий як «т» або «с». Англійське «w» транскрибується українським «у», а німецьке «h» традиційно передається як «г».

Хоча загалом у перекладацькій практиці переважає транскрипція, можна відзначити кілька типових випадків відхилення від цього правила.

Перш за все, в транскрибованих словах можуть зберігатися елементи транслітерації. Так, в українських перекладах зберігається часто невимовна англійська «г» і передають один звук подвійними приголосними. Особливо багато відхилень від принципу транскрибування пов'язано з існуванням традиційних найменувань, які вже міцно увійшли у вживання. Це стосується як географічних, так і власних назв.

Застосовуючи прийом калькування, перекладач перекладає складові елементи слова або словосполучення і потім поєднує перекладені частини в єдине ціле. Зустрічаються змішані випадки, коли одна частина слова перекладається а інша – транскрибується. Зі значними труднощами пов'язаний переклад фразеологічних одиниць, тому особливо важливо, щоб перекладач добре знав основні типи фразеологічних відповідників і способи їх застосування. Але, перш за все, слід зазначити, що помилки при перекладі фразеологізмів можуть виникати вже у зв'язку з тим, що перекладач не розпізнає фразеологічну одиницю і намагається перекласти її як вільне поєднання слів.

Таким чином, навчаючи студентів долати труднощі фонетичного і графічного характеру в процесі перекладу, викладач повинен керуватися вищевикладеними принципами при підборі навчальних матеріалів і оцінці якості перекладів, виконаних студентами. Важливо навчити студентів різних дій з матеріалами тексту на перед текстовому, текстовому і після текстовому етапах. Знання таких прийомів дозволить студентам повною мірою опанувати перекладацької компетенцією.

Висновки. На теперішній час один із перспективних напрямків лінгвістики тексту пов'язаний з когнітивним аспектом мовних явищ. Лінгвістичний аналіз тексту передбачає звернення до мовної та текстової картин світу. Згідно до В.Б. Касевич, мовну картину світу складають знання словника і граматики, тобто мовні знання. Текстова ж картина світу – це загальні знання про світ, всі аспекти пізнання світу людиною, які закодовані в текстах [6, с. 253].

У зв'язку з цим, величезне значення набуває порівняльне вивчення текстів, виявлення їх загальних рис, а також структурної, семантичної та функціональної специфіки, вивчення ситуативних і соціокультурних особливостей виникнення і сприйняття тексту. Необхідність співвіднесення різних картин світу виникає при перекладі текстів, що також потрібно враховувати при навчанні іноземної мови.

Когнітивні аспекти мови зачіпають багато напрямків теоретичного і прикладного мовознавства. Так комунікативний підхід до вивчення іноземної мови останнім часом доповнюється міжкультурної концепцією викладання. Цей підхід дозволяє значною мірою враховувати позицію студента, звертаючи увагу на багато чинників (життєвий досвід і особливості попереднього етапу навчання, загальний фонд знань, специфіку культури

досліджуваної та рідної мов), що в кінцевому підсумку дозволяє оптимізувати процес навчання іноземної мови [6, с. 299-300].

Література

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Под ред. с вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова. – М., 1974. – 448 с.
2. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: Учеб. пособие / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС. – 2001. – 424 с.
3. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении: изд. 6-е. – М., 1938. – 511 с.
4. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Пер. с франц.; Редкол.: Г. В. Степанов (пред.) и др.; Вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака. – М., 1988. – 656 с.
5. Тер-Минасова С.Г. Война и мир языков и культур. – М.: Слово, 2008. – 344 с.
6. Филиппов К.А. Лингвистика текста: курс лекций. – Спб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. – 336 с.